

Ivana Antonić, **Vremenska rečenica**. — Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001. — 409 str.

У литератури о српском/српскохрватском језику монографије о сложеној реченици још увек су ретке. И да није те чињенице, монографија И. Антонић о зависносложеним реченицама са зависном временском реченицом (временском клаузом) у савременом српском књижевном језику заузимала би посебно место. Главни разлози за то су следећи. И. Антонић обрадила је врло исцрпно тај проблем, о којем је написано много радова, међу којима ниједан не представља покушај да се проблем сагледа и у целини и у појединостима, што је И. Антонић учинила. Истраживање је засновано како на критичком проучавању литературе о зависносложеним реченицама са временском клаузом у српском језику, усмереном ка синтези најбољег што се из тог дела лингвистичке традиције могло искористити, тако и на широј славистичкој и не само славистичкој литератури о временским клаузама, као и о старијој и новијој теоријској литератури о темпоралности, аспектуалности и сродним питањима. Даље, резултате до којих је дошла и које у књизи износи И. Антонић потврђује великим бројем примера из неколико функционално-стилских извора. Најзад, а у ствари најважније, у овом издвајању главних аргумената за изречену оцену о књизи И. Антонић, она је, поред одличног владања грађом и литературом о проблему који је истражила, убедљиво показала одлике које красе врсног истраживача: проницљивост у уочавању раније незапажених појединости, способност издвајања суштинског од споредног, инвентивност у налажењу решења као и у систематизовању појединости и проблемских целина. Поврх свега, излагање је брижљиво организовано на начин који омогућује сразмерно лако оријентисање читаоца у тексту, а прегледност, поред промишљеног распореда појединих одељака и крупнијих целина допуњују прегледи важнијих појмова и симбола и библиографија цитираних радова, који у

ткиву излагања нису присутни само у облику помињања него много чешће као радови чије се тезе и констатације исцрпније коментаришу, потврђују или оспоравају.

Монографија *Временска реченица* има за предмет, како И. Антонић на почетку Увода истиче, „темпоралну детерминацију реченичне предикације субординираном клаузом“ у којем је у првом плану типологија „семантичких обележја и семантичких типова релевантних за темпоралну детерминацију субординираном клаузом“, а полазни критеријум класификације „тип значења, а не тип формалне јединице — синтаксичке или лексичке (везника)“ (стр. 9), из чега се види да *Временска реченица* концепцијски припада семантичкој синтакси, односно да је у тој књизи остварен приступ који се у проучавању сложених реченица у српском језику начелно разликује од уобичајених приступа, у којима се у први план стављају синтаксички облици, или још уже — везници у таквим синтаксичким структурама.

Општи теоријски оквири истраживања посебно се не образлажу јер за то и није било потребе будући да у *Временској реченици* није уведена, развијана нити просто примењивана нека релативно затворена теорија која би захтевала посебан увод, опис и објашњење. У *Временској реченици* анализирају се семантичке и формалне структуре зависнослужених реченица са временском клаузом тако да *Временска реченица* у теоријско-методолошком погледу илуструје успешан спој најбољих тековина европске структуралне лингвистике са важнијим појмовима и теоријама који нису структуралистички у ужем смислу речи иако нису ни теоријски ексклузивни, нпр. теорија кореференцијалности.

Поред Увода и Прегледа литературе књига *Временска реченица* има главе: Време и језик, Темпорална детерминација, Релативна темпорална детерминација сентенцијалном формом: темпорална клауза, Синтаксичка структура реченице с темпоралном клаузом, Релативна темпорална детерминација субординираном клаузом: семантички типови, Апсолутна темпорална детерминација реченице с темпоралном клаузом, Темпорална клауза и питање кореференције: проблем синтаксичке функције, Дистрибуција две корелативне предикације / клаузе, Везници темпоралних клауза, Темпорална клауза у дијахроној перспективи, Општи закључак.

Временска реченица представља незнатно скраћену верзију докторске дисертације *Временска реченица у стандардном српском језику*, коју је И. Антонић одбранила 1996. на Филозофском факултету у Новом Саду. Судећи по ономе што се у књизи износи, добро је што скраћења текста дисертације нису била већа, јер, упркос обиму књиге,

у њој нема ничег што би могло бити изостављено, а да књига тиме не изгуби. Једино скраћивање које се не чини оправданим односи се на наслов, јер наслов докторске дисертације И. Антонић несумњиво прецизније означава предмет истраживања од наслова објављене књиге, будући да књига нема за предмет временске реченице уопште (попут општелингвистичких монографија о времену, аспекту, негацији итд. на материјалу великог броја језика) него управо временску клаузу у савременом српском књижевном (= стандардном) језику са освртом на важније чињенице из историје тог типа реченица у српском књижевном језику.

Проучавање временских израза и значења по правилу укључује бар осврт на везе између начина на који се изражавају временска и просторна значења, па је и у *Временској реченици* И. Антонић то питање размотрено. Ако се има у виду да је у словенским језицима просторна иконичност временских израза најизразитија у предлошком систему, мања у прилошком и придевском систему, још мања у везничком систему, а практично је нема у систему глаголских времена, онда је јасно да И. Антонић у језичкој материји коју је испитивала готово да није имала примера за временску метафоризацију простора. С друге стране, чињеница да се у литератури о граматици времена одавно, а од деведесетих година врло интензивно развијају идеје према којима се временска значења интерпретирају у терминима и појмовима који су метафоре просторних односа, пружала је могућност Ивани Антонић да настави тим правцем проучавања временских значења. При томе она се нашла пред избором: или да појмовно-термиолошки апарат који се користи у радовима о временским значењима и изразима у одређеној мери критички иновира, или да покуша да метајезик свог истраживања у целости (или у главном) изгради у кључу когнитивне лингвистике или неке том правцу сродне теорије. И. Антонић је изазову ове друге могућности одолела, на шта се може гледати и са жаљењем и са одобравањем. Са жаљењем зато што је проучавање временске клаузе у српском језику представљало прилику да се неке актуелне теоријске идеје о просторним метафорама у језику и метајезику његовог проучавања провере, поправе или даље развијају, а судећи по инвентивности коју је И. Антонић иначе показала у тој књизи (а и у својим ранијим радовима), она би врло вероватно и на том плану имала успеха. Поред тога, такав покушај је и у датом погледу могао обогатити нашу теоријску лингвистику, у којој, уз неколико великих изузетака, нема много истраживача нити особито плодног научног дијалога.

С друге стране, не мање заслужује и одобравање одређеност И. Антонић да најбоље што је из традиционалне терминологије о временским клаузама могла преузети критички дограђује и осавременава, како због несумњивог значаја неговања проверене лингвистичке традиције тако и стога што би одлучнији искорак у теоријску лингвистику тражио и више простора од онога којим је она у својој књизи располагала.

Иако у књизи није експлицитно предложена нека нова или ревидирана теорија, или проширена нека од постојећих теорија времена као метафоре простора, И. Антонић је и избором многих термина за које се определила и тумачењем њиховог садржаја умногоме подупрла и развила локалистичке интерпретације временских израза, одн. временских клауза. Пошто грађа коју је испитивала углавном није имала својство просторне иконичности, И. Антонић је фактички локалистичке интерпретације временских значења, тамо где им је прибегавала, користила као конструкт, који омогућава убедљива објашњења и дескрипције у светлу и у појмовима локалистичких интерпретација, а не као модел метајезика анализе директно изведен из временских метафора простора и језичком подсистему зависносложених реченица са временском клаузом.

У неким случајевима чини се да би експлицитнија локалистичка интерпретација учинила објашњења још прецизнијим. На пример, ако се временска значења заснивају на локализацији једног догађаја у односу на други догађај према томе да ли му први претходи, следи или дели с њим исто време, онда је и временски однос вербализован језичким изразом пре свега једна врста апстрактне локализације. Квантитативни момент, карактеристичан за многа временска значења, посебно као временско градуирање (код спољашње временске локализације — мања или већа дистанца између временског објекта локализације и локализатора, а код унутрашње временске локализације — мања или већа дистанца између почетне и завршне тачке локализатора), ипак је мање својствен темпоралности од оних облика за које није карактеристична квантификација него чиста или преовлађујућа локализација, док је локализација са квантификацијом израженија у оним деловима темпоралног система који су више удаљени од његовог центра. Ако је та теза тачна, онда би уместо термилошке дистинкције *темпорална иденфикација / темпорална квантификација* вероватно прецизније у изразу било разликовање временске локализације без квантификације наспрам временске локализације с квантификацијом, а у првом случају и разликовање унутрашње или спољашње временске локализације (временска интралокализација / екстралокализаци-

ја). Ако *идентификација* представља утврђивање идентитета, онда се без доста условности не може узети да је темпорална идентификација најадекватнији синоним или замена за темпоралну локализацију као локализацију неког временског објекта (у целини или делимично) унутар временског локализатора или изван њега. Карактеристично је уосталом да И. Антонић темпоралну идентификацију тумачи као „смештање реченице / детерминативне предикације у његове оквири или ван његових оквира“ (стр. 369), где је тачно узети израз „смештање“ фактички (спонтана) паралокалистичка интерпретација односа о којем је реч.

Али чињеница да су термини увек мање или више условни и да изградња метајезика описа темпоралних значења није представљала апсолутни приоритет истраживања о временским клаузама, доста релативизује изнету примедбу.

Такође се чини да би логика излагања добила да је апсолутна временска локализација обрађена пре релативне, иако је апсолутна временска локализација мање развијена (или управо зато), тј. вероватно би било умесније ићи од простијег ка сложенијем, од унутрашњег ка спољашњем, од примарног ка секундарном.

Многа питања у вези са зависнословеним реченицама са временском клаузом морала су у књизи *Временска реченица* да буду изостављена из разматрања као питања која, иако интересантна и важна за проучавање синтаксе и семантике темпоралности, излазе из оквира основног предмета истраживања. Ограничавајући се на врло комплексан предмет истраживања, онако како је он одређен на почетку књиге, И. Антонић не пропушта да укаже на проблеме које свесно оставља изван истраживања као проблеме које би такође требало пажљиво испитати, нпр. интерференција темпоралних са нетемпоралним значењима, могућности кондензовања темпоралне клаузе, инвентаризација и типологија реченица у којима се временски детерминатор појављује као члан субординиране клаузе, нпр. релативне којом се идентификује именички појам преко временске околности (нпр. *Има њисаца који добијају када се чиијају у целини*) и друга (стр. 51).

Временска квантификација, којој је с много разлога дато доста простора у књизи И. Антонић *Временска реченица* описана је на начин не само подробен него умногоме и нов, у целини и у појединостима које су обухваћене таквим типовима временске квантификације као што су — темпорална квантификација линеарног типа: лонгитудиналност, темпорална квантификација пунктуално-линеарног типа (ингресивност и терминативност), темпорална фреквенција (повремено понављање, регуларно понављање), брзина одвијања у времену и др.

Допустићу себи у вези с тим неколико напомена, од којих се једна односи на опште одлике временске квантификације у зависносложеним реченицама са временском клаузом, а остале на неке појединости.

И. Антонић издваја три општа типа временске клаузе, према *дужини* временског локализатора, као и према критеријумима *учесћалосћи* односа између временског објекта локализације и локализатора и *брзине* остваривања временског односа, за шта даје доста убедљивих примера.

Ако се, пак, пође од чињенице да квантификација уопште може бити градуелна и неградуелна (кумулятивна), и ако се запитамо да ли је овај други тип заступљен у временској квантификацији, онда можемо констатовати да наспрам временске итерације као *п л у р а л н о с т и* истоврсних појава (нпр. *Кад год дође, нешто донесе*) стоји, као доминанта, *ј е д и н и ч н о с т* временске квантификације (нпр. *Кад дође, ујознаћеће се*).

У вези с тим И. Антонић умесно је увела разликовање итеративности као понављање у оквиру једне реализације (нпр. *куцајши*) и итерације као понављања исте радње у више одсека на временској оси, нпр. *Кад год дође, нешто донесе* (стр. 185).

Вредело би такође додати да се и итерација може градуелно квантификовати, уп. везничке изразе *јонекад када, често када, скоро увек када, увек када, никад када* и др. Универзална квантификација, која се помиње у вези с примерима *увек кад год* (који се чине на граници прихватљивости у књижевном језику, ако не и с оне стране прихватљивог) фактички је увек уграђена у семантичке структуре реченица са обележјем регуларне итерације, а то заслужује да се одлучније истакне, како због чињенице да се ту на специфичан начин комбинују итерација и универзална временска квантификација, тако и због маркираности таквих значења (обележјем универзалне квантификације) у односу на структуре које то обележје немају као обавезно, али га не искључују (нпр. *Кад би она улазила, он је усћајао* према *Кад би она улазила, он би увек усћајао* и *Кад би она улазила, он би јонекад усћајао*) слично као што именске групе са значењем временске итерације (нпр. *недељом, празником* и сл.) чешће, али не и обавезно значе регуларност понављања, што се може односити и на сасвим регуларна понављања и на мање или више уобичајена понављања (нпр. *Недељом иде у цркву* према *Недељом редовно иде у цркву* и *Недељом обично иде у цркву*).

Увек је корисно када се синхронијска анализа може комплетирати погледом на исти проблем из историјске перспективе, што И. Ан-

тонић није пропустила да учини, повремено и напоменама у основном делу књиге, а затим и у посебној краћој глави „Темпорална клауза у дијахроној перспективи“ (стр. 360–363), ограничивши се на извођење општих закључака, који произилазе из богате грађе којом је располагала. У најкраћем, ту је констатовано да су се све промене било на формалном било на семантичком плану догодиле у пољу темпоралне идентификације, при чему су промене на формалном плану бројније и, у извесном смислу, шире захватају систем, који се знатније растећеује везника (од 23 остало је 16), али се запажају и промене на семантичком плану, које, иако малобројније, такође иду у правцу редукције, у овом случају — система временских значења (оцењује се да у савременом језику није сачувано значење које илуструју примери типа овог из језика Л. Лазаревића *Док се њољубише, схвајићеише да се ја не варам*, стр. 262) (стр. 360–363).

Иако су изнете констатације несумњиво корисне за стицање што потпуније слике о зависнословеним реченицама са временском клаузом у српском језику, њих би вероватно требало узимати пре свега као елементе хипотезе за будућа истраживања у тој области па је у том смислу у праву И. Антонић што ту главу види као резиме запажања о дијахронијској страни предмета свог истраживања које је повремено износила у претходним главама (стр. 360). На прелиминарност изнетих судова упућују пре свега две чињенице.

Прва је у томе што се као општа последица развоја система зависнословених реченица са временском клаузом констатује извесна редукција и његових облика и његових значења, што као појава не може да не изазива извесну недоумицу. Пре би се могло очекивати да развојна линија иде у правцу раста и усложњавања система облика и/или значења (нпр. као у предлошком систему). Као што је познато, синонимија облика не мора увек водити редукцији синонимског пара или низа него у књижевном језику чешће води њиховој стилској или семантичкој диференцијацији, као што и вишезначност лексема и облика у књижевном језику начелно чешће показује тенденције раста него опадања. Истраживања која би била или која ће бити посвећена првенствено историјском развоју временских клауза у српском језику мораће да открију допунске аспекте констатације „промене /су/ захватале оне форме које нису биле ни самостално ни у комбинацији с другим релевантним елементима непосредног синтаксичко-семантичког контекста у довољној мери синтаксички прецизне, без обзира на то да ли се радило о потпуно дифузној семантици или о преласку у друго категоријално значење. Из система су испадале оне форме у којима је везник био семантички неспецификован, а уз одговарајућу аспектску

констелацију било је неопходно да буде испуњено и више различитих семантичких услова... (стр. 363)". Као контрааргумент тези коју овде износим могло би се рећи да у словенским језицима предлошки систем расте на рачун редукције падежне морфологије, тј. да је у питању само прерасподела синтаксичко-семантичких функција, али у том случају могло би се поставити питање шта расте (ако расте) на рачун редукције везничког система, прецизније речено на рачун редукције система временских клауза. Очигледно једна од вредности књиге *Временска реченица* је и у отварању нових, врло занимљивих питања са наговештајима могућих решења.

Друга начелна напомена која се односи на главу о развоју временских клауза у историји српског књижевног језика, али и на истраживање у целини, тиче се корпуса. У раду је прецизно описан и сам корпус и начин његовог састављања почев од израде пилотских узорака до коришћења контролног, речничког корпуса. Резерве ауторке према конструисаним примерима су толике да се И. Антонић готово извињава кад наводи неки пример који је сама саставила. Анализом је обухваћено близу 1500 примера са око 2000 страница текста. Сама грађа која се у књизи износи, скоро увек сасвим нова, представља вредност за себе. С друге стране, када се ближе погледа структура корпуса види се да су од 26 писаца из чијих су дела узимани примери само четири писца који још стварају, што вероватно није најповољнији однос за корпус који треба да представи савремени српски књижевни језик, те да међу тих 26 писаца нема ниједног српског писца из Црне Горе нити западно од Дрине. Корпус је фактички екавски и још уже „београдски“, можда „београдско-војвођански“, са изузетком неколико писаца који су коренима или рођењем из Херцеговине или из Црне Горе, а стварали су и у Београду (нпр. Дучић, Ћоровић, Пекић), и са изузетком новосадског дневног листа *Дневник*. Иако мислим да та чињеница неће ни у чему битном довести у питање многобројне важне констатације до којих је И. Антонић у свом истраживању дошла, подразумеваће потребу да се њени закључци провере и на корпусу шире структуре. Сматрам оправданим опредељење да се језику добрих писаца у корпусу да предност над другим изворима, као и то да се доминантном културном центру да предност у односу на друге центре (јер више учествује у обликовању књижевног језика), али мислим да потпуно изостављање других представника српског књижевног језика у корпусу чини да богатство и разноврсност српског књижевног језика не буду у њему на довољно репрезентативан начин заступљени (поред тога што индиректно иде на руку идејама о аутономности регионалних идиома).

Гледано према функционалним стилевима, основу корпуса чине пре свега књижевна дела добрих писаца, мање публицистика и још мање научни стил (филологија, историја, етнологија), а по изузетку административни или разговорни стил. Уз подршку стављању тежишта на језик лепе књижевности може се пожелети да у даљим испитивањима у тој области други стилови буду равномерније заступљени, поред осталог и зато што то може бити значајно за закључке о дистрибуцији појединих типова временских клауза. На пример, И. Антонић умесно примећује да је одређени тип временске клаузе (с везником *иошћо*) вероватно присутнији у разговорном језику него што се обично мисли, што би добро било документовати примерима из разговорног језика као што се то чини када је реч о књижевном или научном стилу, а у вези са ширењем везника *након ишћо* И. Антонић посредно упућује на могућност његове изразитије стилске маркираности (констатује да су сви примери употребе тог везника забележени у језику новина, стр. 134), што је према мом језичком осећању сасвим тачно, посебно када је реч о административном стилу (нема га у корпусу) или о публицистичком стилу. За објашњење откуд тај везник у новијем српском језику свакако је важна и оцена М. Радовановића, коју И. Антонић цитира и према којој се *након ишћо* „по правилу јавља у оном делу одабраног корпуса који припада тзв. ’западној варијанти’ српскохрватског језичког стандарда...” (стр. 134).

С обзиром на утицај који данас имају медији на обликовање књижевног језика, допадало нам се то или не, вероватно ће све више места као извори за корпусе сличних истраживања морати да имају електронски медији. Може се претпоставити да ће анализа структурно разноврснијег корпуса унети и неке нове детаље у опште закључке о развоју временских клауза у историји српског књижевног језика, до којих је дошла И. Антонић, иако се вероватно општа слика коју је она дала у целини тиме неће битно променити.

Речник важнијих појмова и термина (стр. 366–373) представља користан прилог у *Временској реченици*. Не мање би било корисно да су се у књизи могли наћи индекси појмова и везника, посебно овај други зато што је основни приступ И. Антонић био семантички, тј. од семантичког система зависнослужених реченица са временским клаузама ка њиховим облицима, а ако читалац пожели да се креће у супротном правцу, глава „Везници темпоралних клауза“ (стр. 344–357) и њен додатак нису довољни да би се у богатој грађи распоређеној на велики број одељака организованих на семантичком принципу релативно лако на примерима утврдило у којим се све значењима и функцијама одређени везник може употребити.

Општи закључак о књизи проф. др Иване Антонић и оцена те књиге дати су на почетку овога приказа, а у редовима који су следили покушао сам да тај став аргуентујем, као и да укажем на оне стране монографије *Временска реченица* које су посебно подстицајне за научни дијалог. Укратко, *Временској реченици* Иване Антонић с много разлога припада једно од највиших места у литератури о синтакси српског језика.

Београд

Предраг Пићер